

belirtir. Bilinen tek nüshası Edirne Selimiye Kütüphanesi yazmalar bölümünde olan (nr. 2127) bu mürettep divanda on iki kaside (biri Farsça), bir terkibibend, bir terciibend, bir muşşer, bir müseddes, dört muhammes, 510 gazel (on dördü Farsça), on dört tarih, on iki muamma, elli yedi kita (biri Farsça), yirmi dokuz müfred ve matla' bulunmaktadır. Nüshanın sonunda 992 yılının Rebîülâhirinde (Nisan 1584) Mostar'da yazıldığına dair bir not mevcuttur. Eser Müberra Gürğendereli tarafından yayımlanmıştır (Ankara 2002). 2. *Kıssâ-i Şeyh Abdürrezzâk*. Şeyh-i Sanân hikâyesinin ele alındığı bu mesnevinin biri Londra'da, ikisi İstanbul'da olmak üzere üç nüshası bilinmektedir (bk. bibl.). 1674 beyit olan eser "feilâtün feilâtün feilün" vezniyle yazılmıştır. Ziyâ'i, bu eserinde rüyasında gördüğü bir hıristiyan güzeline aşık olup dinini terkeden, birçok maceradan sonra esas olanın Allah aşkı olduğunu anlayıp tövbe eden Şeyh Abdürrezzâk'ın hikâyesini anlatır. Müberra Gürğendereli'nin yayına hazırladığı eser baskı aşamasındadır. Şairin bu mesnevinden bir beyitten *Varaka ve Gülsah* adını taşıyan bir mesnevî daha yazdığı anlaşılmaktaysa da henüz ele geçmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Ziyâ'i, *Divan*, Edirne Selimiye Ktp., El Yazmaları, nr. 2127; a.mlf., *Kıssâ-i Şeyh Abdürrezzâk*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Mâllim Cevdet, nr. K. 272; Mille Ktp., Ali Emîri, Manzum, nr. 935; British Museum, Or., nr. 3291; Kafzâde Fâizi, *Zübdetü'l-es'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877/1, vr. 60; *Keşfû'z-zunûn*, I, 798; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 482; Džernal Çehâjî, *Prilozi Zs Orjentalnu Filologiju*, Sarajevo 1976, s. 329; Fehim Nametak, *Pregled Književnog Stvaranja Bosansko-Hercegovačkih Muslimana na Turškom Jeziku*, Sarajevo 1989, s. 53; Müberra Gürğendereli, Hasan Ziyâ'i: *Hayati-Eserleri-Sanatı ve Divanı*, Ankara 2002; Hüziya Hasandediç, "Mostarlı Hasan Ziyai Çelebi" (trc. Tacida Hafız), *Çevren*, V/13, Priştine 1977, s. 113.

MÜBERRA GÜRGENDERELİ

MOZAMBİK

Afrika'nın güneydoğusunda ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Hint Okyanusu kıyısında kuzeyden güneye doğru 1900 km. boyunca uzanan Mozambik kuzeyde Tanzanya, kuzeybatıda Malavi ve Zambiya, batıda Zimbab-

Resmi adı :	República de Moçambique (Mozambik Cumhuriyeti)
Başşehir :	Maputo
Yüzölçümü :	801.590 km ²
Nüfusu :	18.600.000 (2004 tah.)
Resmi dili :	—
Resmi dilli :	Portekizce
Para birimi :	1 metical (Mt., çokulu meticals) = 100 centavos

ve, güneyde Swaziland ve Güney Afrika Cumhuriyeti ile komşudur. Resmi adı Mozambik Cumhuriyeti olan ülkenin yüzölçümü 801.590 km², nüfusu 18.600.000 (2004 tah.), başşehiri Maputo (1.140.000), diğer önemli şehirleri Matola (521.000), Beira (487.000) ve Nampula'dır (372.000).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Mozambik'in büyük bir kısmını, Natal kesiminde daralan ve Aşağı Limpopo nehrî etrafındaki Maputo ovası ile alçak Sabi (Beira) ovasını ve irili ufaklı bazı kumlukları içeren geniş bir kıyı ovası oluşturur. Onun gerisinde ise yapısında granitlerin hâkim bulunduğu bir plato uzanır. Ülke bol yağışlı tropikal bir iklimle sahiptir. Kıyı boyunca devam eden Mozambik sıcak su akıntısı yıllık ortalamâ sıcaklıklarını yükseltir; bu değerler güneyde 23°C, kuzeyde 27°C arasında değişmektedir. Yağışlar kıyı istasyonları olan Beira, Quelimane, Inhambane'de genellikle 1000 milimetreden fazladır; iç kısımlara doğru gidildikçe azalarak Limpopo ve Save ırmakları arasında 400 milimetrenin altına düşer. Yağış miktarı dağınık kesimlerde 2000 milimetreye varan bir değer gösterir. Kuzeybatıda deniz seviyesinden 480 m. yükseklikte yer alan Malavi (Nyassa) gölü Afrika'nın üçüncü büyük gölüdür; genişliği 30-80 km. arasında değişen gölün en derin yeri 700 metredir. Başlıca akarsular Zambezi ve Limpopo nehirleridir. Afrika'nın dört büyük nehrinden biri olan 2600 km. uzunluğundaki Zambezi'nin yukarı kesiminde 122 m. yükseklikten dökülen dünyadan en büyük çağlayanlarından Victoria bulunmaktadır. Limpopo ise Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Witwatersrand

yöresinden doğar ve Zimbabve platosundan çıkışında bir dizi büyük çağlayan oluştuруktan sonra Maputo'nun kuzeyinde Hint Okyanusu'na dökülür. Ülkenin geniş bir kısmında doğal bitki örtüsünü ormanlar meydana getirir. Alçak sahalarda savan otluk ve fundalıkları, kıyı kordonlarında yoğun kıyı ormanları hâkimdir. Aşağı Limpopo havzasında kurak savan tipinin temsilcisi olan baobab ağaçları yaygındır.

Mozambik'te nüfus yoğunluğu 23 kişidir. Nüfusun büyük bir kısmını birçok etnik gruba ayrılan Bantular oluşturur; ayrıca melezler, Hintliler ve Çinliler de bulunur. Siyah nüfusun büyük çoğunluğu dağınık, küçük köylerde yaşar; bunların en yoğun olduğu sahalar kıyı boyu ile Zambezi deltasıdır. Beyaz nüfusun çoğu şehirlerde oturur. Resmi dil Portekizce'nin yanında daha çok yerel diller konuşulur. Halkın yaklaşık % 30'unun hıristiyan olduğu ülkede müslüman oranıyla ilgili olarak % 20-30 arasında farklı rakamlar verilmekte, nüfusun geri kalanını anılistlerle diğer din mensupları teşkil etmektedir.

Mozambik ekonomisinin önemli iki unsuru tarımsal ürünlerin ihracatı ile liman faaliyetleridir. Başlıca ürünleri mısır, muz, hint darısı, manyok, yer fıstığı, şeker kâması, kenevir, pamuk, tütün, çay, pirinç ve

Mozambik

MOZAMBIK

hindistan cevizi teşkil eder. Hayvancılık sığır, koyun, keçi ve domuz üzerinedir; alçak sahalarda çeçe sineği sebebiyle hayvancılık yapılamaz. Aşağı Zambezi bölgesinde yaşayan bazı kabileler küçük çapta balıkçılıkla meşguldür.

Ülkenin maden kaynakları gümüş, amant, boksit, beril, kömür, kolumbit, grafit, mika, lityum, altın, tuz, turmolin ve uranyumdur; ancak bunlardan gereğince yararlanıldığı söylenemez. Ekonomik hayat Güney Afrika Cumhuriyeti, Zimbabve ve Malavi'den gelen demiryolları etrafında gelişmiştir. En önemli liman olan Maputo aynı zamanda bir sanayi merkezidir; burada özellikle gıda sanayii'ne ait tesisler, bira, yağı ve sabun fabrikalarıyla küçük madenî eşya imalâthaneleri bulunmaktadır. Mozambik güçlü bir ekonomiye sahip değildir; halk iş bulmak için daha zengin durumda komşuları Güney Afrika Cumhuriyeti ile Zimbabve'ye gider. İhraç edilen tarımsal ürünlerin başında pamuk, hindistan cevizi, kenevir ve şeker gelir. İthal malları tekstil, gıda, kimya, metal sanayii ürünlerini, her türlü işlenmiş eşya ve ulaşım araç gereçleridir. Ülkenin ticâri dengesi devamlı şekilde açık verir; bununla birlikte alınan bazı önlemlerden sonra yabancı sermaye yatırımları artmaya başlamıştır. Gelir kaynakları arasında özellikle Maputo bölgesinde gelişmiş olan turizm önemli bir yer tutar.

BİBLİYOGRAFYA :

Sami Öngör, *Devletler ve Ülkeler Ansiklopedisi*, Ankara 1967, s. 123; Ahmet Ardel, *Hidrografya: Okyanuslar ve Denizler*, İstanbul 1975, s. 177; Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1977, s. 429-445; Selâmi Gözenç, *Afrika Ülkeler Coğrafyası I*, İstanbul 1995, s. 145-149; Aydoğan Köksal, *Afrika Genel ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara 1999, s. 124-131; "Mozambik", *Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, VII, 1895-1902.

AYDOĞAN KÖKSAL

II. TARİH

Milâttan önce VII. yüzyılın sonlarında Fenikeliler'in ayak bastığı sanılan ve I ve IV. yüzyıllarda Bantu kavmi tarafından istilâ edilen Mozambik'in İslâmî dönemdeki tarihi, Basra Körfezindeki müslüman Araplar'ın VII. yüzyılın ortalarında Hint Okyanusu sahilere gelmesiyle başlar. Abdülmelik b. Mervân zamanında Uman' dan kaçan bazı Hâricîler ile Hüseyîn b. Abdülmelik döneminde Hz. Hüseyîn'in torunu Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn taraftarı bir grup bölgeye gelip yerleşti. Müslümanlar,

kısa bir süre sonra Doğu Afrika'nın Ümitburnu'na kadar uzanan sahil şeridine ve buralarda Sufâle (Sofala), Mozambik gibi adalara hâkim olup bu sahillerde küçük şehir devletleri kurdular ve iç bölgelerdeki yerli krallıklarla ticâri ilişkiler geliştirdiler. Araplar'ın ardından Şiraz kökenli İranlılar, Hintli ve Çinliler ticaret yapmak amacıyla bölgeye geldiler. X. yüzyılın sonlarında İran'dan bölgeye sığınan Şiraz emri tarafından Kilve adasında kurulan sultanlık, XII. yüzyılın sonlarında hâkimiyet alanını kuzeyle Zengibar ve Pemba, güneyde Mozambik ve Sufâle adalarına kadar genişletti. Adanın sultani Mûsâ b. Bîk'in adı zamanla Musambîh ve ardından Mozambik'e dönüşerek adanın ismi haline gelmiş. XVI. yüzyılın başlarında buraya gelen Portekizliler bölgedeki bütün sahiller için Mozambik adını kullanmaya başlamışlardır. İslâm kaynaklarında Mozambik sahillerinin adı, altın ticaretinin önemli merkezi olan Sufâle şehri dolayısıyla Bilâdüssufâle, Sufâletüzzeheb, Sufâletüttebr veya yerli halkın zenci olması sebebiyle Bilâdüzzenc olarak geçmektedir. 304 (916) yılında bölgeyi ziyaret eden Mes'ûdî, Sufâle'den zenci ülkesinin en uç noktası diye bahseder ve Umanlı denizcilerin Kanbulu, Sufâle ve Vakvak ülkelerine gitmeklerini, zenci yerlilerin içinde müslüman olanlarının bulunduğu belirtir. XII. yüzyıl İslâm coğrafyacılarından İdrîsî, Sufâle'de altın ve demir madenlerinin bollguna dikkat çekmiştir.

1497 yılında Mozambik adasına gelen Vasco da Gama ada halkından iki rehberle Hint Okyanusu'na açılmak istedî ve bu talebi karşılanması takdirde adayı top ateşine tutma tehdidine bulundu. Kendisine verilen rehberlerle Kalküta'ya gitmek üzere ayrılmışca Mozambik adası Portekiz saldırısından kurtuldu. Vasco da Gama, 1502-1504 yıllarındaki ikinci seferinde Sufâle'den epeyce altın alıp bunları Portekiz kralına götürdü. Sufâle ve Kilve'yi Hindistan yolu üzerinde birer üs olarak kullanmak isteyen Portekiz Kralı I. Manuel bölgeye bir donanma gönderdi (1505). Portekizli kumandan Francisco d'Almeida, Sufâle ve Kilve'de kendi getirdiği malzemelerle kaleler inşa ettirdi. 1507'de tarihî Sufâle İskelesi'nin yerini Mozambik adası aldı. Adada Hindistan seferine çıkan Portekiz gemileri için depo, denizciler için sağlık evi ve bir kilise yaptırıldı. Mozambik adası kısa zamanda Hint Okyanusu sahilinde Portekiz sömürgesinin en önemli merkezi oldu.

Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye*'de Habeş memleketinin Makdişü sahillerindeki şehrleri anlatırken bölgenin en uzak noktasında altın madenleriyle meşhur Sufâle'nin bulunduğu söyler; ayrıca Membâse (Mombasa), Melindî (Melinde), Mûse Bîk (Mozambik) ve Kilve'yi zikreder. XVI. yüzyılda Mozambik sahilleri hakkında ayrıntılı bilgi veren Portekizli seyyah Duarte Barbosa, Mozambik sahilindeki şehirlerde yaşayan müslümanların Melinde, Mombasa ve Kilve'den buraya pamuklu ve ünlü kumaşlarla inci getirip karşılığında altın aldıklarını, bugünkü Mozambik'in arka ülkesi konumundaki Monotomapa Krallığı'nda çıkarılan altının Mozambik adası, Sufâle ve Angoche'a getirildiğini, bu üç adanın şehrin Kilve sultanının gönderdiği şerifler tarafından idare edildiğini anlatır.

XV. yüzyılın ilk yarısında Portekiz dovanması kıyı şeridine hâkim olmakla birlikte iç kısımlarda henüz etkili değildi. Müslümanlar ise epeyce içerisinde kalan Sena ve Tete şehirlerinde ticaretle meşguldüler. Sahillerde kuvvetli idarî yapı oluşturmayan işgal güçleri yanında Quitangonha, Sancul, Sangage ve Angoche gibi yerler uzunca bir süre müslüman yöneticilerin elinde kaldı. Portekizliler, XVI. yüzyılın başından itibaren adım adım ele geçirerek sömürgelerini Mozambik'i, 1750'de merkezi Goa Limanı'nda bulunan ve kral nâibi tarafından idare edilen Hindistan sömürgesine bağladıktan bir yıl sonra müstakîl hale getirdiler. Mozambik adasını da 1898 yılına kadar devam eden süreçte bu sömürgenin merkezi yaptılar.

Portekizliler'in Doğu Afrika'da en önemli geçim kaynağı, XIX. yüzyılın ortalarına doğru yasaklanıncaya kadar köle ticareti ve diğer Avrupa ülkelerinin sömürgelerine belli bir ücret karşılığında yerli insan sevki oldu. Portekizliler köle ticaretini asırlarca Mozambik adası üzerinden yaptılar. Sömürge idaresi, XVI-XIX. yüzyıllar arasında Mozambik'ten dünyanın çeşitli bölgelerine gerçekleştirdiği köle ticareti sayesinde altın çağını yaşadı. 1814 yılına kadar Mozambik adası köle ticareti için en önemli liman iken buranın yerini önce Quelimane, ardından Inhambane ve Ibo limanları aldı. XIX. yüzyılın ilk yarısında 400.000 Mozambikli Portekizliler tarafından köleleştirilip başka yerlere gönderildi. Fransa 1848'de köle ticaretine sınırlama getirdiye de kaçak köle ticareti devam etti. 1854 yılından itibaren Portekiz, Mo-